

Gazneli Devleti'nde İsyanlar

Öz: Her dönemin dini, sosyal ve siyasi algıları farklıdır. Gazneli Devleti, hüküm sürdüğü dönemdeki itaat ve isyan olguları açısından incelendiğinde, diğer ortaçağ devletleriyle benzer bir geleneğe sahip olduğu görülmektedir. Hanedanlıkla yönetilen bu devletlerde, hükümdara karşı yapılan her girişim isyan olarak kabul edilip ölüm cezası ile sonuçlanmıştır. Gazneli Devleti için bu durum, doğrudan bağlı olduğu Sâmânî Devleti'ne isyanla kurulmasından itibaren gösterdiği mücadele örneğinde de görülmektedir. Sebük Tegin, vasiyetnamesinde de "tahta göz dikmenin" ölüm cezasını gerektirdiğini beyan etmektedir. Ortaçağ devletlerinin çoğunda olduğu gibi Gazneli Devleti'nin kuruluş döneminden yıkılışına kadarki süreçte, doğrudan devletin varlığını tehdit boyutlarına varan isyanlar görülmektedir. Makalede gerek kardeşler gerek komutanlar ve gerekse Gazneli vasalllarının isyanlarını konu almak suretiyle iddialarımızı çok sayıda örneklerle temellendirmeye çalıştık. Nicel yöntemlerden biri olan kaynak tarama ve betimleyici yöntemle yaptığımız bu çalışmada, Gazneli Devleti'nde çıkan isyanların sayısı, nedenleri ve sonuçları ele alınmış; isyana kalkışanların uygun cezalarla karşılaştığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ, İslam Tarihi, Gazneliler, İsyan, Ayaklanma

An Analysis of the Method of Istishhād with Poetry in the Preference of Sahih Qiraat

Abstract: Each historical period has its own distinct religious, social, and political perceptions. When examining the Ghaznavid Empire in terms of obedience and rebellion, it becomes evident that it shared a similar tradition with other medieval states of its time. In dynastic states, any attempt against the ruler was deemed as rebellion and punished with the death penalty. This pattern is also evident in the Ghaznavid Empire, which was established through rebellion against the Samanid Empire. Sebük Tegin explicitly stated in his will that aspiring to the throne warranted the death penalty. Like many medieval states, the Ghaznavid Empire faced rebellions threatening its very existence from its establishment to its collapse. The article supports its claims with numerous examples of rebellions involving brothers, commanders, and Ghaznavid vassals. This study employs quantitative methods, including source analysis and descriptive techniques, to examine the frequency, causes, and consequences of rebellions in the Ghaznavid Empire. The findings indicate that those who attempted rebellion were appropriately punished.

Keywords: Medieval, Islamic History, Ghaznavids, Rebellion, Uprising

M.Hanefi
PALABIYIK*
Kemal
DEMİR**

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslam Tarihi ABD, E-Posta: hanefim@deu.edu.tr ORCID: 0000-0001-7173-152X.

** Doktorant, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Anabilim Dalı, E -Posta: kemaldemir123@gmail.com ORCID: 0000-0002-7310-4199.

Giriş

Tasavvuf, kavram olarak kötü huyları terkedip güzel huylar edinmek, incinmemek ve incitmek, nefsin arzularından arınarak Hak ile beraber olmak, nefse karşı girişilen ve barışı olmayan savaş, temiz bir kalbe sahip olmak gibi anlamlara gelmektedir.¹ Bir müşdidin nezaretinde Hakk'a ermek için takip edilen, birtakım kuralları ve ayinleri bulunan tasavvuf yoluna ise tarikat denilmektedir.² Başlangıçları asr-ı saadete kadar götürülebilen tarikatlar, esasen tasavvuf düşüncesinin 12 ve 13. yüzyıllarda kurumsallaşması sonucunda ortaya çıkmıştır.³ Tarihsel süreç içerisinde Yesevîlik, Kübrevîlik, Mevlevîlik, Bektâşîlik, Kâdirîlik, Nakşibendîlik, Bayramîlik, Halvetîlik gibi pek çok tarikat müslümanlar arasında yayılmıştır.⁴ İslam dünyasında en yaygın olan tarikatlardan bir tanesi de Nakşibendîliktir.⁵ Genel anlamda *fitne* kelimesi ile karşılanırsa da özel olarak kaynaklarımızda *bağy* kavramıyla karşılanan *isyan* kelimesi, siyasi terminolojide, *meşru bir iktidara/devlet başkanına silâhla karşı koyma, ayaklanma* anlamındadır. İslam hukukçuları tarafından devlete karşı silahlı ayaklanmanın bağy suçu sayılabildiği hususunda çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Genel kabule göre bağy suçunun birinci unsuru, isyan edilen devlet başkanının *meşrû* olması veya düzenli bir devlete karşı yapılmış olması, ikincisi ise yapılan isyanda *kuvvet kullanılmasıdır*. Kuvvet kullanmadan mesela sözle karşı gelmek, biat etmemek, biatını geri almak, çok sert de olsa eleştirmek ve devlet başkanına muhalefet etmek gibi tavırlar isyan sayılmaz. Bağyin üçüncü unsuru ise gerçekleştirilen isyanın başarıya erişmesi durumunda *devlet başkanının değiştirilmesi* veya *meşrû emirlerinin iptal edilmesinin* hedeflenmesi ve bunun asiler tarafından makul bir gerekçeyle temellendirilmesidir. Bağy suçu sabit olan isyancılarla savaşmak kadar bu savaş esnasında onların öldürülmesi de helâl/caiz kabul edilmiştir. Yalnız bu olaylar esnasında bile asilerin Müslüman olduğu ve suçlarının siyasi bir nitelik taşıdığı gözden uzak tutulmamalıdır. Bunun tabii sonucu olarak da isyanın şiddetle/kanla bastırılmasının, sadece zaruretten dolayı caiz olduğu ve isyanı bastırarak miktarda şiddet kullanmaya izin verildiği⁶ anlaşılmaktadır. Çünkü kardeş kanının dökülmesi ve Müslümanların birbirleriyle savaşmalarının, başka türlü bir gerekçesi olmamalıdır.

İslam tarihinde birçok ümerânın *sultan* olarak adlandırılmasının sebebi, raiyyenin sultana itaat etmesinin gerekliliğinden veya onların yeryüzünde Allâh'ın hücceti olmasından veyahut da hüccet ve hukukun bunlarla kâim olmasından dolayıdır. Kelimenin, "kahır ve galebe" manasına gelen "seleta" kelimesinden türemiş olmasından dolayı bu kelime, "devlet büyükleri"ni ifade etmektedir.⁷ "es-Sultân

¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2002), 339-341.

² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 338; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: Otto Yayınları, 2014), 474; İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2006), 3/3035.

³ Mehmet Necmeddin Bardakçı, *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015), 275; Reşat Öngören, "Tarikat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 40/95-105.

⁴ Bardakçı, *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, 276-338.

⁵ Hamid Algar, "Nakşibendiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 32/335-342.

⁶ Ali Şafak, "Bağy", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: 1991), IV/451-452.

⁷ Kalkaşendî, Ahmed b. Ali, *Subhu'l-A'sâ fî Sinâ'ati'l-İnşa V*, tah. Muhammed Hüseyin Şemsuddin

zıllu'l-lâhi fî'l-ard, ye'vî ileyhi küllü mazlûmîn=Sultan, yeryüzünde Allah'ın gölgesi (zıll)'dir, her mazlum ona iltica eder." hadisinde⁸ kullanılan "sultan" lafzı da aynı manayı içerir.

İşte İslam tarihindeki ve devletlerindeki bu kullanımlarından dolayı,⁹ hükümdara/Sultana itaat gereklidir ve genel kabule göre, *Kur'an'da Allah ve Resulü ile birlikte Müslüman toplumun değerlerini paylaşan yöneticilere de (ülû'l-emr) itaat edilmesi emredilmiştir (Nisâ 4/59). İslâm dininin toplumun her kesiminde adaleti tesis etmeyi hedef alması, yöneticilerle yönetilenler arasındaki ilişkiye dair düzenlemeler getirilmesini gerekli kılmıştır. Bu çerçevede yöneticilere itaat, yönetilenlerin sorumluluk alanına giren önemli bir dinî görev olmaktadır.*¹⁰

Meşruiyet, gerek vahiy yoluyla veya kut olarak Tanrı'dan almaktan, gerekse hanedan ailesinin mensubu olmaktan ve gerekse halkın tensibiyle iktidara gelip otoriteyi eline almaktan kaynaklansın, bu saltanat/yöneticilik, meşrudur ve itaati gerektirir. Bu durumdaki bir sultana silahlı olarak gösterilen veya gösterilme teşebbüsü olan her girişim, *isyan* olarak kabul edilmektedir.

Klasik dönem İslam tarihi boyunca tüm devletlerde ve dolayısıyla Türk devletlerinde de yukarıdaki unsurları müşahade etmemiz mümkündür. Bu bağlamda çokça ayaklanmaların yaşandığı bu devletlerde meydana gelen isyanların benzerlerini¹¹ Gazneliler'de de görmektediriz.

Bu devletlerde gördüğümüz isyanlar üç sınıf olup, her üçü hakkında da bilgi/örnek vermeye çalışacağız ki bunlardan ilki, saltanatta hak sahibi olan hanedan üyelerinin baba-kardeş-amca-yeğen olarak birbirleriyle mücadelelerinden doğan isyanlardır.¹²

(Beyrut: 1407), 420-421; İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l- Arab VII* (Beyrut: 1410), 321; Hasen el-Bâşâ, *el-Elkâbu'l-İslâmiyye fi't-Târih ve'l-Vesâik ve'l-Âsâr* (Kahire: 1409), 323; Ali Ekber Dihhudâ, "Sultan", *Lügatnâme*, (Tahran: 1325-1346).

⁸ Rivayet hakkında bkz. Abdullâh Taha İmamoglu-Öztürk Özkan, "İslam Siyaset Düşüncesi Açısından Zillullâh Hadisi ve İşârî Yorumları", *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi* 12 (2023), 52-78.

⁹ Bu konudaki detaylar için bkz. M. Hanefi Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğu Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2002), 80-85.

¹⁰ Ömer Mahir Alper, "İtaat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: 2001), XXIII/444. Ayrıca bkz. Adnan Akalın, *İslam Hukukunda Devlete İsyan Suçu* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2015); Muhammed Hayani, *Devlet Başkanına İtaat ve İsyan Konusundaki Rivayetlerin Tespit ve Tahlili* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2021); Mehmet Murat Kamar, *Türk ve İslâm Hâkimiyet Telâkkileri Çerçevesinde İsyan Suçu* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019), 316-388. Benzer tartışmaların Hz Hüseyin'in Yezid'e karşı ayaklanması konusunda da daha ilk dönemden itibaren yapıldığı hususunda bkz. Adnan Demircan, *İslam Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1996), 362-380

¹¹ Ortaçağdaki devletlerde meydana gelen isyanları konu alan örnek çalışmalar için bkz. Cem Zorlu, *Abbasilere Yönelik Dinî ve Siyasî İsyanlar* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001); Mehmet Azimli, *Hız. Ali Neslinin İsyanları (X. Yüzyıla Kadar Şii Karakterli Kareketler)* (Konya: Çizgi Yayınları, 2010); Erhan Afyoncu vd, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyanlar ve Darbeler* (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2018); Nurullah Yazar, *Selçuklu Devletinde İsyanlar* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007).

¹² Örnek olarak bkz. Gülseren Satılmış, *Horasan ve Irak Selçukluları Dönemindeki Şehzâde ve Tâbi*

İkincisi ise, tâbî devlet/vasal ve hanedanların isyanıdır. Üçüncüsü de vali ve komutanların herhangi bir sebeple isyanıdır.

Çalışmamız, devlet olarak ayakta kalanın ve askeri bakımdan güçlü olanın hâkimiyetini sürdürdüğü bir ortaçağ dünyasını araştırmayı konu edindiği için problem durumuna uygun olarak nitel araştırma yöntemlerinden arşiv taraması modeli kullanılmıştır. Tarama modelleri, geçmişte veya şu an var olan bir durumu mevcut olduğu şekliyle tespit etmeyi hedefleyen bir araştırma modelidir. Bu araştırma yöntemiyle araştırmaya konu olan olay, nesne ya da birey, kendi şartları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya ve yorumlanmaya çalışılır. Yönteme uygun olarak konu ile ilgili doğrudan ilk kaynaklardaki bilgiler üzerinden analiz yapılır. Kaynaklar, devletleri, toplumları ve insanları tanımda önemli bir görev üstlenen, tarihsel, kültürel ve siyasal temeller çerçevesinde yorumlanmaya çalışılır.¹³

Çalışmamızın sınırlığı, fiili olarak ortaçağ dünyasının içerisinde olmanın getirdiği uzaklık ile klasik dönem tarihini ele alan bir çalışma olmasıdır. Tabii olarak burada yapacağımız şey, kaynaklarda verilen bilgilerden hareket etmek suretiyle betimleme yapmak olacaktır.

Konumuz hakkında doğrudan yapılan bir çalışma olmamakla beraber, isyanlar ve asilik hakkında çeşitli dönem ve devletler hakkında araştırmalar yapıldığı görülmektedir. Gazneliler'e gelince, onlar hakkında özellikle son yıllarda zengin ve çeşitli açılardan çalışmalar yapılmıştır: Gazneli Mahmud ve sonrası dönemi siyasi tarihi, Gazneli Mahmud'un dini siyaseti, Gazneli Devleti ordu teşkilatı, Gazneli devlet adamları, Hindistan'la ilişkileri, bazı adet ve gelenekler ile devlet teşkilatı ve diğer devletlerle ilişkiler gibi. Bununla birlikte kaynakçamızda verilenler haricinde konu hakkında dolaylı bir çalışma olmadığı gibi müstakil bir çalışmanın yapılmamış olması, makalemizi özgün ve orijinal kılmaktadır.

1. Vasallık/Tâbî-Metbû İlişkisi

Selçuklu Devleti gibi Gazneli Devleti de muhtelif devletleri/devletçikleri hâkimiyeti altında tutan metbû bir devlet idi. Bu muhtelif devletler *üstün* devlet olan baştaki Gazneli Devleti'nin vasalları idiler. Bu vasalları -Köymen'in Selçuklular için yaptığı gibi- Gazneli Devleti için de ikili taksime tabi tutmamız mümkündür:

1. Başlarında Türk soyundan gelen hükümdarların bulunduğu vasal devletler; İlk Selçuklular, Me'mûniler gibi. 2. Başlarında Türk soyundan gelmeyen hükümdarların bulunduğu vasal devletler. Ziyâfîler, Kâkûyîler, Saffârîler gibi.

Metbû hükümdarla tâbî hükümdar, kısmen farklılık arz etse de bir takım müşterek hâkimiyet alamet ve sembollerine sahiptir. Vasal devletlerin bağlı bulunduğu devlete karşı hutbede ve sikkede adını zikretmek gibi bir sorumluluğu ile tâbî hükümdarın metbûuna senede muayyen bir vergi vermek mükellefiyeti vardı.¹⁴ Yine vasal

Hanedan İsyanlarının Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019).

¹³ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (İstanbul: Nobel Yayınları, 2016), 109.

¹⁴ Utbî, Ebû Nasr Muhammed b. Abdilcebbar, *Tercüme-i Târih-i Yemini*, çev. Curfâdekânî, Ebûş-Şeref Nâsîh b. Zafer b. Sa'd, tas. Ali Kavim (Tahran: 1334), 223; Reşidüddin Fazlullâh, *Câmi'u't-Tevarih II*, tah. Ahmed Ateş (Ankara: TTK Yayınları, 1957), 187.

hükümdar, oğlunu ve kardeşini rehin olarak metbû hükümdarın sarayına gönderirdi.¹⁵ Metbû hükümdar sefere çıktığı zaman tâbî hükümdar vasallık statüsü ile kararlaştırılmış sayıda bir askerle orduya iltihak ederdi. Diğer taraftan metbû hükümdar sebebi olmaksızın istediği her vakitte vasal devlet arazisine girme hakkına sahipken vasal hükümdar iç ve dış işlerinde çoğunlukla serbest idi. Burada göz önünde tutulacak umumî prensip, metbû hükümdarın haklarını ve menfaatlerini ihlal etmemekten ibarettir. Saydığımız vasallık prensiplerinden birini yerine getirmeyen tâbî hükümdar isyan etmiş sayılır ve te'dîbi gerekirdi.¹⁶

Şimdi Gazneliler'e ait örnekleri/delilleri sunmak istiyoruz.

2. Gazneli Devletinde Çıkan İsyanlar

Burada özellikle şunu vurgulamak gerekmektedir. Her ne kadar kural, yukarıda zikrettiğimiz gibi ise de her zaman ve her yerde bu kuralı bozan şey, isyan edenin güçlü olması ve isyanında başarıya erişmesidir. Bunu, Samaniler'den doğan bir devlet olarak Gazneliler'in ilk ortaya çıkışında da görebiliriz. Nitekim Gazneli Devleti'nin kurucusu Alp Tegin (350-352/961-963), Sâ mânî Emiri Ahmed b. İsmail'in (294-302/907-914) gulamı olup, kısa zamanda hâcibliğe ve ordu komutanlığına yükselmişti.¹⁷ Devlet işlerinde söz sahibi olarak Samani Emiri Abdülmelik'e her istediğini yaptırabilen Alp Tegin'in bir ara emirle arası açıldı ve Horasan bölgesinin sipehsâlârı olarak görevlendirilip başkentten uzaklaştırıldı (350/961). Daha sonra azledilince, isyan ederek Zâbulistan bölgesindeki Belh, Gazne ve civar yerleşimleri ele geçirdi (352/963) ve vefatına kadar da orada kaldı.¹⁸

Gazneli emirlerinin, Sâ mânîler'i *metbû* olarak gördüğünü, devletin, Sultan Mahmud'a kadar Sâ mânîlere *tâbî* olarak devam ettiğini, hatta devlet olmaktan ziyade komutanlık ve emirlik seviyesinde kaldığını söyleyebiliriz. Gazneli emirleri, Sâ mânî hükümdarlarına itaat arz etmişler, onlardan ahd ve menşûr almışlar, asker istediklerinde yardımlarına gitmişler ve hatta onlardan lakap ve rûtbeler almışlardır. Mesela; Samani hükümdarları değişince tâbî yöneticiler ve valiler merkeze gelerek ahd tazeler ve itaat arz ederlerdi. Nitekim Alp Tegin de, bir takım endişelerinden dolayı değişen hükümdarına gitmeyince, Sâ mânî Mansur b. Nuh, "biz memleket tahtına oturduğumuzdan beri, sen dergâha gelmedin ve ahdi tazelemedin."¹⁹ diye haber göndererek *vasali* durumunda olan Alp Tegin'den itaatini arz etmesini istemiştir. Diğer yandan Sebük Tegin, Sâ mânî Emiri Nuh b. Mansûr'un kendisinden yardım istemesi üzerine, onun yardımına gitmiş,

¹⁵ Beyhakî, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin, *Târîh-i Mesudî Maruf be Tarîh-i Beyhakî II*, tas. Sa'îd-i Neffîsî, (Tahran: İntişarat-ı Ketebhane-i Senanî, 1319-1332), 780, 827.

¹⁶ Bkz. M. Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi* (Ankara: TTK Yayınları, 2017), 11-13; Osman Turan, *Selçuklu Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1993), 107-108; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler*, 61-62.

¹⁷ Gerdizî, Ebû Sa'îd Abdü'l-Hayy b. Dehhâk b. Mahmud, *Zeynü'l-Ahbâr*, neşr. Mirza Muhammed Han Kazvinî (Tahran: 1315), 31; Nizâmü'l-Mülk, Hasen b. Ali b. İshâk et-Tûsî, *Siyâset-Nâme (Siyeru'l-Mulûk)*, haz. M. Altay Köymen (Ankara: KB Yayınları, 1982), 135; Cüzcânî, Ebû'Amr Minhâceddin Osman b. Sirâceddin Muhammed, *Tabakât-ı Nâsırî I*, tas. Abdü'l-Hayy Habîbî, (Kabil: Encümen-i Tarih-i Afganistan, 1342), 226; Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi* (Ankara: TTK Yayınları, 1989), 1-2.

¹⁸ Gerdizî, *Zeynü'l-Ahbâr*, 31-33; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî I*, 226; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 2-5.

¹⁹ Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, 139.

buluştuklarında, Nuh'un atının üzengisini öperek ve ona hizmet edeceğini söylemiştir.²⁰

2.1. Sebük Tegin'in (367-387/977-997) Mahmud'un İsyanına Tedbir Alması

Sultanlar ile tahta varis olan oğul şehzadeler arasında da çok çeşitli sebeplerle fitneler ve isyanlar zuhur etmekteydi. Benzer bir olay da Sebük Tegin ile şehzade Mahmud arasında yaşanmıştır. On dokuz yaşına geldiğinde Kâbil'in Emiri olarak tayin edilen Mahmud'un yayılan şan ve şöretinden dolayı rahatsızlık ve endişe duyan Alp Tegin'in gulamlarından Sebük Tegin'in bazı emirleri, Mahmud'un önünü kesmeye çalışmış ve babası ile arasını bozarak yaklaşık sekiz ay ev hapsinde kalmasını sağlamışlardır.²¹ Çünkü Sebük Tegin'den sonra kendilerinin devletin başına geçmeleri hususunda en önemli engel Mahmud'du. Onlar, Mahmud'un ağzından çıkan bazı sözleri babasına yanlış bir şekilde ulaştırmışlar²² ve Mahmud'un ordu oluşturup isyan edeceğine inandırmışlardır. Her ne kadar Sebük Tegin buna ihtimal vermiyorsa da Mahmud'un Horasan'a ilgisi ve düşkünlüğü, hasetçiler tarafından aleyhte yönlendirilmesine yol açmıştı. Böylece Sebük Tegin, Büst'ten çıkarak Gazne'ye gelmiş (380/990) ve 500 gulamıyla beraber Kâbil'de bulunan şehzade Mahmud'un üzerine gitmiştir. Sebük Tegin'in öfkeyle üzerlerine geldiğini gören Mahmud'un gulamları, karşı koymaları üzerine çatışma çıkmış, ancak Mahmud, duruma el koymak için gayret etmişse de bulunduğu yerden çıkmasına izin verilmemiştir. Babası da içeriye sokulmayınca olay büyümüş ve birkaç gulamın öldürülmesi üzerine Mahmud silahsız bir şekilde dışarıya çıkarak yeri öpüp babasına hürmet göstermiştir.²³ Mahmud'un kılıçlı olduğu ve kendisini öldürmek üzere hazırlandığı haberine göre tedbirli olan Sebük Tegin, oğlunun suçsuz olduğunu anlamış fakat duruma el koymak için de Mahmud'a pranga vurulmasını emretmiştir. Askerler pranga bulamayınca Mahmud'un bizzat zindana giderek getirdiği prangayı hiç kimse Mahmud'a vurmaya cesaret edememiştir. Mahmud'un, kendi ayaklarını bağlamasına üzülen Sebük Tegin, gözyaşları içerisinde hasetçilerin oğlunu kendinden ayırdığını dile getirerek Mahmud'u Gazne Kalesi'ne göndermiştir.²⁴

Sebük Tegin, bu halde sekiz ay hapis hayatı yaşayan Mahmud'un annesine, Mahmud'dan bir kötülüğün gelmeyeceğini bildiğini, bununla birlikte kötü insanların oyununa geldiğini, ancak kimsenin yanına girmesine izin vermeden kendi elleriyle onu beslemesini istemiştir. Her şey yatıştıktan ve ortalık durulduktan sonra oğlunu hapisten çıkartan Sebük Tegin, ona hil'at giydirerek birkaç vilayeti onun emrine

²⁰ Utbî, *Tercüme-i Târih-i Yemînî*. 89; İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ebü'l-Hasen Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Abdî'l-Kerim b. Abdî'l-Vahid eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi't-Târih*, VII, tah. ve tas.: Muhammed Yusuf ed-Dekkâk (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1402), 466-467; Reşîdüddin Fazlullâh, *Câmi'u't-Tevârih*, II, 4, 15.

²¹ Şebânkâreî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Mecma'u'l-Ensâb*, tas. Mir Hâşim Muhaddis (Tahrân: Müessesesi-i İntişarat-ı Emir-i Kebir, 1363) 44; İzzetullah Zeki, *Gazneli Mahmud'un Din Politikası* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2019), 54-55.

²² Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 43; Zeki, *Gazneli Mahmud'un Din Politikası*, 53-54.

²³ Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 43-44; Muhammed Nazım, *The Life and Times of Sultân Mahmud of Ghazna* (Cambridge: Cambridge University Press, 1931), 34; Zeki, *Gazneli Mahmud'un Din Politikası*, 55.

²⁴ Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 43-44; Zeki, *Gazneli Mahmud'un Din Politikası*, 55-56.

vermiştir. Ardından bu yalan ve iftiracı haset sahiplerini sorgulayıp yalanlarını açığa çıkararak cezalandırmıştır.²⁵

Sebük Tegin'in çocuklarına verdiği öğütlerde, "Cömert ve merhametli olmalısın ve senin affın öfkenden fazla olmalı ki, insanlar sana rağbet etsinler. Oğlun dahi olsa, senin hükümdarlığında gözü olan ve seni hükümdarlıktan bıktırmaya kasteden kimselerle, halkın malına el uzatanların kökünü kurut, onları öldür ve malı tekrar sahiplerine ulaştır."²⁶ derken, saltanat mücadelelerinin neden şiddetli ve yoğun olduğunu, bizzat bir hükümdarın ifadesi olarak gayet açık bir şekilde dile getirmektedir. Demek ki, tahta göz diken kardeş veya oğul bile olsa onunla da ciddi mücadele edilecek ve gerekirse öldürülecektir.

2.2. Sultan Mahmud Dönemi (388-421/998-1030)

Babasının yerine bıraktığı kardeşi İsmail'i isyan ederek yenen ve Gazneli tahtına çıkan Mahmud, daha sonra Samani komutanlarından Begtüzün, Ebû'l-Kasım Sımcûrî ve Fâiku'l-Hâssa isyanıyla uğraşmak durumunda kalmıştır. Kardeşi Emir Nasr, amcası Emir Buğracuk ve Hâcib Arslan Câzib'in destekleriyle Samani komutanlarının isyanlarının üstesinden geldi. Horasan bölgesinin sipehsâlârlığını kardeşi Emir Nasr'a verdi ve o da Nişâbur'a yerleşti. Mahmud da yanında diğer kardeşi İsmail olduğu halde Belh'e döndü.²⁷

Yine kural gereği, Sultan Mahmud, kendisine tâbi iken isyan eden Sîstân Emiri Halef b. Ahmed ve oğlu Tahir'i, İspehbed kalesinde kuşatınca onlar 100.000 kızıl altın ve daha pek çok hediyeler vererek sultana itaat arz ettiler.²⁸ Sultan Mahmud, daha sonra yine ayaklanan Emir Halef b. Ahmed'i yendi ve şehri ele geçirerek burayı kardeşi Nasr'a iktâ verdi.²⁹

Sultan Mahmud Hindistan'a gazaya giderken metbûlarına mektup yazarak *asker istedi*, ancak tâbî olan Garcistân hükümdarı Şâr Şâh, isyan ederek icabet etmedi. Bunun üzerine Mahmud da Şâr'ın üzerine Hâcib Altuntaş ile Arslan Câzib'i gönderdi. Bunlar giderken, Garcistân'ı çok iyi bilen Merv za'ım'ı Ebû'l-Hasen Menî'yi yanlarına aldılar, o da birçok adamıyla bunlara katıldı ve Şâh'ın ülkesini ele geçirdiler. Şâh'ın babası emân dilediyse de oğlu kaçtı ve bir kaleye sığındı fakat kale mancınıkla yıkılarak ele geçirildi. Şâr Şâh yakalandı, dövülerek cezalandırıldı ve hapiste öldü. Babası ise ölünceye kadar refah içinde Herat'ta oturtuldu.³⁰

Sultan Mahmud'un meşhur Hindistan seferlerinden birkaçı da ele geçirdiği

²⁵ Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 44; Zeki, *Gazneli Mahmud'un Din Politikası*, 56.

²⁶ Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 40; Merçil, "Sebüktegin'in Pendnâmesi (Tanıtma, Farsça Metin ve Türkçeye Tercümesi)", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* VI/ 1-2 (1975), 230-231.

²⁷ Utbî, *Tercüme-i Târîh-i Yemînî*, 129-135; Nizâmüddîn-i Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî (Tabakât-ı Ekber Şâhî, Tabakât-ı Nizâmî) I*, tas. M. A., I. C. S. (Calcutta: 1927), 7; Reşîdüddin Fazlullâh, *Câmi'u't-Tevârih*, II, 4,103-104; Güngör Aksu, *Yemînü'd-devle Mahmud el-Gaznevî'nin Siyasî Faaliyetleri (998-1030)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2022), 31.

²⁸ Utbî, *Tercüme-i Târîh-i Yemînî*, 154; Reşîdüddin Fazlullâh, *Câmi'u't-Tevârih*, II, 4, 125.

²⁹ H. İbrahim Hasan, *Siyasî, Dinî, Kültürel, Sosyal İslâm Tarihi III*, çev. İsmail Yiğit (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1985-1987), 463.

³⁰ Utbî, *Tercüme-i Târîh-i Yemînî*, 207-208; Reşîdüddin Fazlullâh, *Câmi'u't-Tevârih*, II, 4, 176; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII, 3-4.

topraklardaki hâkimiyetin yeniden sağlanmasına yönelikti. Nitekim 397/1006 yılında³¹ yapılan beşinci Hint seferinde Mahmud, Multân'a yürümüştür. İslamiyet'i terk ederek Hinduizme dönen vali Nevâsâ Şâh'ın (Suhpâl) Sultan'a isyanı ve itaatten vazgeçmesi üzerine yapılan bu seferde Suhpal, büyük miktardaki fide karşılığında canını kurtarmışsa da hapsedilmekten kurtulamamış ve oradaki Karmatîler cezalandırılmıştır.³²

Sebük Tegin döneminden beri Gazneliler'e tabi olarak yaşayan Gurlular, halkı rahatsız etmek ve devlete karşı koymak suretiyle isyan etmekteydiler. Sultan 402/1011'de Gur bölgesine sefer yaparak onları itaat altına aldı.³³

Yine KUSDÂR hükümdarı, bölgenin dağlık arazilerden oluşan coğrafi koşullarına güvenerek Sultan Mahmud'un aleyhine Karahanlılar'la irtibat kurmuş ve Sebük Tegin'den itibaren verdiği yıllık haracı göndermemişti. Cemazeyilahir 402/Aralık 1011'de onu cezalandırmak için sefere çıkan Sultan Mahmud, yol güzergâhını ve gerekli hazırlıkları sanki Herat'a gidecekmış gibi ayarladı ancak aniden KUSDÂR bölgesine döndü ve şehri kuşatarak itaat altına aldı. KUSDÂR hükümdarı emân dileyince on beş fil ve ağır bir tazminatla beraber yıllık haraç verme karşılığı anlaşmaya yapmaya mecbur bırakıldı.³⁴

Devlet için önemli kabul edilen görevliler arasında sayılan casusların mevcudiyetinin bir sebebi de, ülkenin herhangi bir yerince çıkan veya çıkması muhtemel isyanlardan devleti haberdar etmek ve tedbir alınmasını sağlamaktır.³⁵

Mâverâünnehir'de toprak *dihkân* denen zengin ailelerin elinde idi. Dihkânların halk üzerinde fazla baskı oluşturması kendi sorumlu olduğu bölgelerde pek çok kez isyan çıkmasına sebep oluyordu. Dihkânların bu tutumlarından rahatsız olan halk ve işsiz-güçsüz tabaka, etraftaki kâfirler üzerine yapılacak olan seferlere gönderilmeye teşvik ediliyordu. Böylece hem isyana teşebbüs eden bu kitle kontrol altına alınıyordu hem de onlara gazilik unvanı kazandırılıyordu. Bir süre sonra bu tür kişiler devlet tarafından resmen tanınarak gaziler teşkilatı kuruldu. Dönemin kaynaklarında bu teşkilatın komutanlarının unvanları *Sâlar-ı Gâziyan* veya *Reisül-Fityân* olarak geçmekte ve bünyesinde birçok gazi bulunmaktaydı.³⁶

³¹ Aksu, bu seferin 397 yılının kışında olduğunu belirtmiştir. Aksu, *Yemînü'd-devle*, 208.

³² Utbî, *Tercüme-i Târih-i Yemînî*, 185; Gerdizî, *Zeynü'l-Ahbâr*, 54; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII, 39; Fahr-i Mudebbir, *Âdâbu'l-Harb ve's-Şecâ'a*, tas. Ahmed Süheylî Hânsârî (Tahran: İntişarat-ı İkbâl, 1346), 301-302; Nizâmuddîn-i Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, I, 9; Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar I* (Ankara: TTK Yayınları, 1987), 146; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi* 19.

³³ Utbî, *Tercüme-i Târih-i Yemînî*, 199; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 51-52; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII, 62-63; Hamdullah-ı Müstevfî, Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr Kazvînî, *Târih-i Güzide*, tah. Abdülhüseyn Nevâî (Tahran: Müessesesi-i İntişarat-ı Emîr-i Kebir, 1387), 393; Nazım, *The Life and Times of Sultân Mahmud*, 70-73; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi* 39.

³⁴ Utbî, *Tercüme-i Târih-i Yemînî*, 205; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII, 67; Reşidüddin Fazlullâh, *Câmi'u't-Tevârih*, II, 4, 172; Nazım, *The Life and Times of Sultân Mahmud*, 74; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 40.

³⁵ Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme* 81-109.

³⁶ Arslan Durdu, *Gazneli Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, (Bolu: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2022), 51.

2.3. Sultan Mesud Dönemi (421-431/1030-1040)

Gazneli Mahmud 420/1029'da Rey'i zapt ederek Büveyhîler'in buradaki hâkimiyetine son verince Gazneliler'in gelişine mukavemet edemeyen Kâkûyî hükümdarı Alâüddeve, İsfahan'ı boşaltarak Hûzistan'a kaçtı. Fars Büveyhî Emiri Ebû Kâlicâr ve Irak Büveyhî Emiri Celâlüddeve'den yardım istediye de o sıralarda tahta çıkan Gazneli Mesud, kendine bağlanması ve yıllık belirli bir vergi vermesi koşuluyla Alâüddeve'nin İsfahan'ı yönetmesine izin verdi. Fakat taht mücadelesi için bölgeden ayrılarak Gazne'ye giden Mesud'un yokluğundan yararlanarak eskiden sahip olunan Kâkûyî topraklarına tekrar hâkim oldu ve sınırlarını Yazd'e kadar genişletti. Bu esnada darp ettirdiği paralarla da tamamen bağımsızlığını ilan etmiş oldu. Fakat Sultan Mesud, onun bu tavrını, Alâüddeve'nin vergiye bağlı olarak İsfahan Emiri olması şartıyla kabul ettiyse de (424/1033) Alâüddeve bir yıl sonra yeniden Gazneliler'e baş kaldırdı. Ancak Gazneliler'in Rey nâibi Ebû Sehl el-Hamdûn'ye yenilerek Fars Büveyhî Emiri Ebû Kâlicâr'ın hâkimiyetindeki İzec'e sığındı. Gazneliler de İsfahan'a hâkim oldu. (423-424/1032-1033).³⁷

Sultan Mesud, Ziyarî Dârâ b. Menûçehr b. Kâbûs'un (424-426/1033-1035) haraç vermesi şartıyla Cürcân ve Taberistân'a hâkim olmasını onaylamıştı. O ve onun adına ülkesini idare eden komutanı Ebû Kâlicâr; Sultan, Hindistan'a gidince kararlaştırılan vergiyi ödemediler ve Kakûyî Alâü'd- Devle b. Kâkâveyh ile Ferhad'a haber gönderip isyan etmek üzere anlaşmışlar. Daha sonra Sultan'ın, Cürcân ve Amûl-i Taberistan'a hâkim olması üzerine Dârâ ile Ebû Kalicar, ona haber gönderip affedilmelerini ve ülkenin kendilerine verilmesini istediler, Sultan da kabul etti. Dârâ ve Ebû Kalicar ödemek zorunda oldukları haracı ödeditiler.³⁸

Sultan tarafından tayin edilen kûtvâller (kale komutanı, şehir muhafızı) birçok görevi haizdi. Ordu komutanlığı görevine getirildiği gibi sultanla birlikte seferlere de katılırdı. Bundan başka kûtvâller, bölge halklarının isyanlarını bastırmakla da görevlendirilirdi. Sultan Mesud'un Dandanakan'da Selçuklular'a karşı aldığı mağlubiyet sonrasında meydana gelen Halaçlar'ın isyanını bastırmak için Gazne kutvali Bû Ali vazifelendirilmiş ve kırk gün içinde isyanı bastırıp Gazne'ye dönmüştü.³⁹

Sultan Gazneli Mahmud, Me'mûniler'in (385-408/995-1017) hâkimiyetindeki Hârizm'i, Me'mûn b. Me'mûn'un yeğeni Muhammed b. Ali'den alarak hacibi Altuntaş'ı Hârizmşâh unvanıyla bölgeye vali olarak tayin etti (408/1017). Böylece Hârizm bölgesinde Altuntaşoğulları dönemi (408-433/1017-1041) başladı. Altuntaş'ın ölümüne kadar (423/1032) Hârizm, iyi bir şekilde yönetildiyse de yerine geçen oğlu Hârun döneminde Gazneliler ile iyi olan ilişkiler kötüleşmeye başladı. Harun arkasını Karahanlı ve Selçuklular'a (Türkmenler-Oğuzlar) vererek isyan ve istiklâlini ilan etti (425/1034). Sultan Mesud, Cend Emiri Şahmelik'i Altuntaş ailesini cezalandırmakla görevlendirdi. Şahmelik, 6 Cemazeyilahir 432/11 Şubat 1041 Çarşamba günü ordusuyla Harezmsâh İsmail'in karşısına çıktı. Birkaç gün süren savaşta İsmail'in ordusu bozguna uğradı. Yine de bir aydan fazla daha direnen İsmail, nihayetinde Şahmelik'e

³⁷ Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, I, 11-17, 312-314, 474-476, II, 619-620; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII, 186, 203-204, 206-207; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 56, 59; Ahmet Güner, "Kâkûyîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: 2001), XXIV, 219-220.

³⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII, 216.

³⁹ Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, II, 800, 805; Durdu, *Gazneli Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, 110.

karşı koyamadı ve kaçarak Selçuklular'a sığındı. Şahmelik ise Gürgenç'e girerek 14 Şaban 432/19 Nisan 1041 Pazar günü Sultan Mesud adına hutbe okuttu. Lakin bu vakitte Sultan Mesud öldürülmüş ve tahta Sultan Mevdüd geçmişti.⁴⁰

Sultan Mesud, tahta çıktıktan sonra bir süredir boş bulunan Hindistan sipehsâlârlığına Sultan Mahmud'un hazinedârı olan Ahmed Yinal Tegin'i görevlendirdi. O, kendisine verilen kuvvetlerle beraber Sultan'ın huzurunda bir geçit resmi yaptıktan sonra Hindistan'a gitti (25 Şaban 422/17 Ağustos 1031). Ahmed Yinal Tegin görev yerine geldiği zaman buradaki sivil yönetimin başı olan Kadı Ebu'l-Hasan Şirâzî'yi kendi işlerine karışır biri olarak buldu. Ahmed başlangıçta iyi ve başarılı işler yapmasına karşın Kadı Şirâzî, başkente gönderdiği mektuplarında, "Ahmed'in elde ettiği malın çoğunu gizlediğini, çok azını Sultan'a gönderdiğini, Türkistan'dan Türk köleler getirttiğini, oradaki Türkmenleri kendisine bağladığını, ayrıca kendinden "Mahmud'un oğlu" olarak bahsettiğini" yazdı. Sonuçta tesir gösteren bu mektuplar, zaten şüpheci olan Mesud'un Hindli Tilek'i Hindistan başkumandan tayin etmesiyle sonuçlandı. Duruma isyan eden Ahmed Yinal Tegin, etrafına topladığı kuvvetlerle harekete geçti. Ancak Tilek, Ahmed Yinal Tegin'in isyanını sert bir şekilde bastırdı fakat sadık adamlarıyla beraber kaçmaya çalışan Ahmed, yakalanarak öldürüldü ve kesik başı Sultan Mesud'a gönderildi (Zilhicce 425/Ekim 1034).⁴¹

Şehzâde İzediyâr, Gazne civarında dağlık bölgelerde huzursuzluk çıkararak ve itaate yanaşmayan Afgan kabilelerine karşı bir sefer düzenlemiş ve bölgeyi kontrol altına almıştır.⁴²

Sîstân bölgesinde meydana gelen birtakım isyan hareketleri bölgenin Gazne hâkimiyetinden çıkmasına vesile olmuştu. 428/1037 yılında Sultan Mesud tarafından Sîstân valiliğine atanmış olan Emir Ebu'l-Fazl, 429/1038 yılında Ahmed b. Tâhir'in ayaklanmasını bastırmış, ancak 431/1040 yazında tekrar karşı karşıya geldiği Ahmed'in isyanı, şehirde büyük sorunlara yol açmıştı. İsyanın boyutu öyle arttı ki vergi toplamak ve asayiş kontrol altına almak imkânsız hale geldi. Ebu'l-Fazl, o sıralarda Selçuklular üzerine sefere giden Sultan Mesud'dan yardım talep etti, fakat istediği ordu gelmedi. Kontrolden çıkan durumu ele almak için Ebu'l-Fazl, çareyi Selçuklular'dan yardım istemekte buldu. 1 Rebîülevvel 432/9 Kasım 1040 Pazar günü Tuğrul Bey'in amcasının oğlu Ertaş komutasındaki 5 bin kişilik Selçuklu kuvveti Sîstân'a geldi. Ahmed b. Tahir ve taraftarları tutuklandı, şehir kısa bir süreliğine Selçukluların kontrolüne geçti ve Musa Yabgu adına hutbe okundu.⁴³

Sultan Mahmud (388-421/998-1030) döneminden itibaren varlıklarını hissettiren ve zamanla devlet için büyük bir tehdit olan Selçuklular'la 432/1040 yılında yapılan Dandanakan Savaşı'nda alınan yenilgi, sultanı ve devleti büyük bir buhrana soktu. Sultan Mesud, Selçuklular'ın Gazne'ye kadar ilerleyeceğinden korktu⁴⁴ ve Hindistan

⁴⁰ Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, II, 815-840; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 60; Abdülkerim Özaydın, "Hârizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: 1997), XVI, 218.

⁴¹ Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, I, 485-492; Gerdizi, *Zeynü'l-Ahbâr*, 81-82; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII, 215-216; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 61.

⁴² Gerdizi, *Zeynü'l-Ahbâr*, 87.

⁴³ *Tarih-i Sistan*, tas. Muhammed Taki Behar (Tahran: İntişarat-ı Muin, 1381), 340-342.

⁴⁴ Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, II, 795.

topraklarına gitmek için 7 Rebûlevvel 432/15 Kasım 1040 Cumartesi gününde başkentten ayrıldı.⁴⁵ Gazne'den ayrılırken yanına kardeşi Muhammed'i de alıp ordusu ve maiyetiyle birlikte Lahor yolunu tutan Sultan Mesud, Ceylem/Celum Nehri'ni geçtikten sonra 13 Rebiulahir 432/21 Aralık 1040 Pazar günü ordusunun isyanıyla karşılaştı. Kendisine sadık birkaç askeriyle birlikte Marîkle Ribat'ına sığınan Sultan Mesud, kendi ordusu tarafından kuşatıldı.⁴⁶ İsyanın başını çeken Anuş Tegin ve diğer askerler için Sultan Mesud, muhtemelen Selçuklular'a karşı büyük bir yenilgi alan ve bu korkuyla başkentten dahi kaçan korkak bir sultan olarak görülmüştür. Fillerle donatılmış güçlü ordusunun mağlup edilmesi, başkentinden uzaklaşması, yanında büyük bir hazine taşıyor olması ve hali hazırda Sultan Mahmud'un veliahdı Muhammed'in de bölgede bulunması, askerleri isyana cesaretlendiren unsurlar olmalıdır. Bu şartlar altında ribata sığınan Sultan Mesud direnememiş ve yakalanmıştır. İsyan eden askerler tarafından zorla sultan ilan edilen Muhammed, kardeşi Mesud'a kötü muamelede bulunmamış ve hapis hayatını yaşayabileceği bir kale seçirmiştir.⁴⁷ Giri Kalesi'ne yerleşmeyi tercih eden sabık Sultan Mesud, hapsedildikten yaklaşık bir ay sonra (11 Cemaziyelevvel 432/17 Ocak 1041) Muhammed'in oğlu Ahmed'in emriyle öldürülmüştür.⁴⁸ Böylelikle Sultan Mesud döneminde meydana gelen bu son isyan sultanın hayatına mâl olmuştur. Muhammed'in isyan eden askerler tarafından zorla sultan yapılması, suların durulmasını sağlamamış aksine taht için daha fazla

⁴⁵ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, II, 806-807.

⁴⁶ Kemal Demir, *Gaznelilerin Duraklama Dönemi ve Yıkılışı* (Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 37-38.

⁴⁷ Şebânkârêî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 83.

⁴⁸ Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, 88; Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, II, 840. Sultan Mesud'un ölümü hakkındaki muhtelif rivayetler için bakınız; *Mücmelü't-Tevârîh ve'l-Kıyas*, tas. Melikü's-Suerâ Behâr, (dijitale akt. Merkez-i Tahkikat Rayane-i Kâime-i İsfahan, t.y.), 219; Hüseyinî, Sadruddin Ebu'l-Hasan Ali b. Nâsir b. Ali, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, çev. Necati Lügal (Ankara: TTK Yayınları, 1999), 10; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 234; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII, 243-245; İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefâyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâ'z-Zemân V*, tah. İhsân'Abbâs (Beyrût: 1968), 181; *Târîh-i Sistan*, 342; Hamdullâh-ı Müstevfî, *Târîh-i Güzide*, 398; Şebânkârêî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 83; Bülent Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmî'u't-Tevârîh-i Hasenî İsimli Eserinin Selçuklular Kısmı (Giriş-Farsça Metin-Türkçe Tercüme)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014), 43; Fasîh-i Hâfî, Ahmed b. Celaluddin Muhammed Hâfî, *Mücmel-i Fasîhî II*, tas. Mahmud Ferruh, (Meşhed: Kitabfuruş Bastan, 1341), 162; Mîrhând, Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmud, *Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ IV*, neşr. Abbas Perviz (Tahran: Müessesesi-i Hayyam ve İntişarat-ı Piruz, 1338-1339), 131; Ahmed b. Mahmud, *Selçukname*, haz. Erdoğan Merçil (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2011), 45-46; Halil İbrahim Topal, *Cenâbî Mustafa Efendi, Dürr-i Meknûn ve Sırr-ı Masûn (İnceleme ve Çeviri Metin vr:1b-107a)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018), 118; Gaffârî, Kadî Ahmed b. Muhammed, *Târîh-i Cihânârâ*, neşr. Hasan-ı Nerakî (Tahran: Kitâbfürûşî-i Hâfız, 1342), 102-103; Nizâmuddîn-i Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî* I, 31; Abdulkadir Mülûkşâh Bedâûnî, *Müntehâbü't-Tevârîh I*, tas. Mevlevî Ahmed Ali Sâhib (Kalkûta: 1868), 29; Clifford Edmund Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay The Dynasty in Afghanistan and Northern India 1040-1186* (New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers, 1992), 17-19, 140; Yusuf Abbas Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna in Political, Cultural and Administrative Perspective* (Karachi: South Asian Printers and Publishers, 1988), 59, 77-78; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*. 77; Kemal Demir, "Gazneli Sultanlarının Ölüm Sebepleri", *MESOS Disiplinlerarası Ortaçağ Çalışmaları Dergisi* III/3 (2021), 155-156; Ahmet Yılmaz, *Sultan I. Mesud Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, (Ankara: Fenomen Yayınları, 2021), 301-305.

mücadelenin olmasını ateşlemiştir. Babası Sultan Mesud'un ölüm haberini Çağrı Bey'in üzerine gitmekteyken Belh dolaylarında alan şehzâde Mevdûd, hem babasının intikamını almak hem de veliaht olarak hakkı olan tahtı ele geçirmek için ordusunu Belh'ten çekerek Gazne'ye döndü.⁴⁹ Mevdûd, başkenti ele geçirmenin babasının intikamını almaktan daha önemli olduğunun bilincinde olan bir şehzâdeydi. Başkentte halkın hürmetiyle karşılaşan Mevdûd, Gazne'ye geldikten sonra sultanlığını ilan etti. Yeğeninden önce Gazne'ye gidemeyen Muhammed, kışı Peşâver'de geçirdi. Her iki taraf da savaşın geleceğinin bilincinde olup kışı savaş hazırlıklarıyla geçirdi.⁵⁰ İki ordu 2 Şaban 432/7 Nisan 1041 Salı günü Dinever/Dunpur mevkinde karşılaştı. Savaşın ilk günü bir çıkmaza girmiş ve iki ordu birbirine üstünlük sağlayamamıştı. Ancak Muhammed'in ordusu biraz daha güçlüydü ve hatta Sultan Mahmud'un diğer oğlu Abdürreşîd de kardeşi Muhammed'in safındaydı. Bu durumun kendine getireceği dezavantajın farkında olan Mevdûd, ilk günün akşamında amcası Abdürreşîd'e haber göndererek amacının, babasının intikamını almak olduğunu bildirdi ve ondan tarafsız kalmasını istedi. Mevdûd'un bu teklifine olumlu yanıt veren Abdürreşîd, ikinci gün savaşa dâhil olmadı. Abdürreşîd'in tarafsız kalmasıyla Muhammed'in ordusuna üstünlük kuran Mevdûd, ikinci gün akşamı savaşı kazandı ve amcası Muhammed dâhil babasının katlinde parmağı olduğunu düşündüğü herkesi öldürdü.⁵¹

2.4. Sultan Mevdûd Dönemi (432-439/1041-1048)

Amcası Muhammed'i bertaraf ettikten sonra Gazne'ye dönen Mevdûd artık resmen sultanlığını ilan etmiş, ancak taht kavgası henüz bitmemişti. Sultan Mesud tarafından Lahor valisi atanan diğer oğlu şehzâde Mecdûd, babasının ölümünün ardından daha güneye inerek Multân civarını kontrol altına almış ve hâkimiyet bölgesini genişletmiştir. Muhtemelen iyice güçlenmeden kardeşi Mevdûd'un karşısına çıkmak istemeyen Mecdûd, 10 Zilhicce 432/11 Ağustos 1041 Salı günü Lahor'daki otağında ölü bulundu.⁵² Kaynaklar onun ölümü hakkında bir detay vermemiş olsa da, Mevdûd'un

⁴⁹ Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, 88; Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, I, 248; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII, 245; Firişte, Muhammed Kasım Hindüşâh b. Gulâm Alî Esterâbâdî, *Tarih-i Firişte*, mush. Muhammed Rıza Nasırî (İsfahan: Merkez Tahkikat Rayane-i Kâime, t.y.) 110; Bedâûnî, *Müntehâbü't-Tevârîh* I, 29-30; Sayyed Abol-Ghasem Furûzânî, *Gazneviyan ez Peydâyîş ta Furûpâşî* (Tahran: Sazman-ı Mütalaa ve Tedvin-i Kütüb-i Ulum-i İnsani-i Daneşgahha, 1393), 276; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, 22; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 77-78.

⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII, 244; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 83; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ*, IV, 132.

⁵¹ Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, 88-89; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 234-235; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 245; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*. 10; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb* 83; Hamdullâh-ı Müstevfî, *Târîh-i Güzide*, 398; Fasîh-i Hâfî, *Mücmel-i Fasîhî*, II, 164; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ*, IV, 133; Hândmîr, Gıyâsüddin b. Hâce Hüâmîddîn Muhammed b. Hâce Celâlidîn, *Târîh-i Habîbü's-Siyer fi Ahbârî Efrâd'l-Beşer*, II, tas. Muhammed Debir Siyaki (Tahran: İntişârât-ı Hayyam, 1380), 393; Gaffâri, *Tarih-i Cihânârâ*, 103; Bedâûnî, *Müntehâbü't-Tevârîh*, I, 30-31; Firişte, *Tarih-i Firişte*, 110; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, 22; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 78; Furûzânî, *Gazneviyan ez Peydâyîş*, 279; Demir, "Gazneli Sultanlarının Ölüm Sebepleri", 157.

⁵² Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, I, 326, II, 608; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII, 245; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ*, IV, 133; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Siyer*, II, 394; Firişte, *Tarih-i Firişte*, 111; Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna* 80-81.

casusları tarafından suikasta uğradığı düşünülebilir.⁵³

Bölgedeki varlığı Gazneliler'den önce bile güçlü olan Karmatîler, şehzade Mevdûd'un ölümüyle birlikte isyan bayrağını açmış ve Multân Kalesi'ni tahkim etmişlerdir. Gazneliler'in Hindistan'daki varlığı için önemli şehirlerden biri olan Multân'ın kaybı, Mevdûd için istemeyecek bir durumdu. Sultan Mevdûd, Lahor valisi Fâkih Salihî ve valinin hâcibi Ebû Bekir b. Bû Salihî'i, Hâcib-i Bozorg Ahmed b. Muhammed önderliğinde bir orduyla bölgeye gönderdi.⁵⁴ İsyançıların liderinin adı tam olarak verilmemekle birlikte Şeyh Davud'un oğlu olarak nakledilmiştir. O ve bazı isyanlılar, Gazneli ordusuna direnemeyeceğini düşünüp bölgeden kaçarken kalede kalan bir kısım isyancı da, bir süre karşı koyarak nihayetinde kaleyi teslim etmek zorunda kalmışlardır. Mevdûd, bir menşurla Multân valiliğini Muhammed Gâlimî'ye vermiş ve Karmatîler tarafından değiştirilen hutbenin yeniden Abbâsî Halifesi ve kendi adına okutulmasını emretmiştir.⁵⁵

Multân isyanı, Hindistan'da çıkan isyanların henüz başlangıcıydı. Bölgedeki çeşitli Hint hanedanlıkları Gazneliler'in Horasan için Selçuklular'la mücadele ettiğinin farkındaydı ve üçlü bir ittifak yaptılar.⁵⁶ Kaynaklarda bu racaların ve hanedanlıkların isimleri zikredilmemekle birlikte bazı çıkarımlarla onları tespit edebiliriz. Bu racalardan en azından bir iki tanesi Gazneli Mahmud tarafından başkentleri fethedilen Gurjara-Pratihara hanedanlığının kalıntıları veya sınırdaş Chahamanas, Lohara, Tomaras hanedanlıklardan olmalıdır. Bu isyan hareketinin ve Gazneliler'in bunlara karşı yaptıkları savaşların tarihleri açık değildir. Kaynaklara bakıldığında isyan eden racalardan adını açıkça gördüğümüz Mahipal,⁵⁷ Gazneliler'in batıdaki müşkül durumundan faydalanmış ve sırasıyla Hansi ve Taneshar kalelerini zapt etmiştir. Daha sonra ise Nagarkot Kalesi'ni tam dört ay boyunca kuşatmış ve ele geçirmiştir. Dört ay etraf şehirlerden bir yardım gelmemesi Gazneliler'in askerî açıdan zor durumda olduğunun bir göstergesidir. Nagarkot'u ele geçiren Mahipal, bölgede gücünü artırmak için sınırdaş iki race ile yaptığı ittifakla, Gazneliler'in o zamanki en büyük ikinci şehri konumundaki Lahor'u yedi ay boyunca kuşatma altında tutmuşlardı.⁵⁸

İbnü'l-Esîr'in kaydına göre racanın emrinde 75 bin civarında asker vardı.⁵⁹ Bu sayı abartılı görülmeyle beraber racanın azımsanmayacak bir gücü olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Muhtemelen böyle kalabalık bir orduyla kale savaşı yapmayı doğru bulmayan Gazneli ordusu, kaleyi kuşatarak içerdekilerin açlıktan ölmesini veya teslim olmasını bekledi. Durumun farkına varan race nihayetinde emân dileyip teslim oldu. Yapılan görüşmeler neticesinde ele geçirdiği ve civar bölgelerde hâkim olduğu kaleleri Gazneliler'e bırakırken buna karşılık Gazneliler de esir alınan beş bin kişiyi serbest bıraktı.⁶⁰

⁵³ Demir, *Gaznelilerin Duraklama Dönemi*, 45-46.

⁵⁴ Fahr-i Müdebber, *Âdâbu'l-Harb ve's-Şecâ'a*, Tashîh: Ahmed Süheylî Hânsârî (Tahran: İntişarat-ı İkbal, 1346). 253.

⁵⁵ Fahr-i Müdebber, *Âdâbu'l-Harb*, 254.

⁵⁶ Firişte, *Tarih-i Firişte*, 112.

⁵⁷ Fahr-i Müdebber, *Âdâbu'l-Harb*, 256; Firişte, *Tarih-i Firişte*, 111; Demir, *Gaznelilerin Duraklama Dönemi*, 61, dn. 131.

⁵⁸ Firişte, *Tarih-i Firişte*, 112.

⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII, 264.

⁶⁰ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ fi Sireti'l-Enbiyâ*, IV, 133-34; Sardar Muhammad Jaffar, *Mediaeval*

Mevdûd dönemi boyunca meydana gelen isyanlar sultanın ölümüne kadar devam etmiştir. 438/1046 yılında itaati altındaki Gûr Emiri Ebû Ali isyan etti. Hâcib-i Bozorg Bey Tegin önderliğinde bir ordu gönderildi ve isyan bastırılıp Ebû Ali'nin kafası kesildi.⁶¹ Sultan Mahmud zamanında Kudsâr bölgesi hâkimiyet altına alınmıştı. 439/1047 senesinde ise ülke içindeki kargaşayı fırsat bile Kudsâr Emiri isyan etti. Bir yıl önce Gur isyanını bastıran Bey Tegin, bu sefer Kudsâr Emirinin isyanını bastırmak için görevlendirildi. Bölgeye ulaşan Bey Tegin, isyanı bastırıp Emirin biatını yeniledi ve başkente döndü.⁶²

Ölmeden kısa bir süre önce Sultan, Peşâver'de birtakım isyanların başladığını öğrenmiş ve bölgenin asayişini sağlanması için oğlu Mansûr'u Peşâver valisi olarak görevlendirmiştir. Sultan Mevdûd, şehzade Mansûr'un emrine Gazne Kutvali Ebû Ali'nin komutasında bir ordu vermişti. Şehzade, orduyla birlikte bölgede isyanın görüldüğü yerlerden biri olan Mahite Kalesi'ni kuşatmış ve zapt etmiştir.⁶³ Peşâver'de asayiş sağlayan Kutval Ebû Ali, Gazneli Mahmud'un komutanlarından biri olan Hecraî'nin Keşmir sınırına yakın bir yerde isyan ederek başkaldırdığı haberini almıştı. Peşâver'den doğuya yönelen Ebû Ali, Hecraî ile savaşmak yerine geçmişte devlete yaptığı hizmetlerden ötürü onunla anlaşma yoluna gitmiş ve ikna ederek birlikte Gazne'ye dönmüşlerdir. Hecraî'nin Sultan Mevdûd tarafından da hoş bir şekilde karşılandığı kaydedilmiştir.⁶⁴

2.5. Sultan Abdürreşîd Dönemi (440-443/1049-1052)

Sultan Mevdûd'un 439/1048 yılının son günlerindeki ölümünden sonra birkaç aydan daha kısa süre sultanlık yapan II. Mesud b. Mevdûd (440/1049) ve Ali b. Mesud b. Mahmud (440/1049) dönemlerinde doğrudan bir isyanın çıktığını söylemek mümkün olmasa da bu sıralarda meydana gelen bir olay daha sonraki süreçte Hindistan'da bir başkaldırının olmasını sağlamıştır. Mevdûd'un ölümüyle emirler tahta geçecek sultanı belirlemek için adeta yarışmışlar ve her biri kendi çıkarı doğrultusunda bir şehzadeyi desteklemişlerdir. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Emir Ali b. Rebî, Mevdûd'un henüz 3-4 yaşlarındaki oğlu Mesud'u tahta çıkarmış ancak bu, bazı emirler tarafından hoş karşılanmamıştır. Mevdûd'un Hacib-i Bozorgu Bey Tegin, Ali b. Rebî'nin yaptıklarına karşı çıkarak başkentte askerî bir direniş başlatarak Ali b. Rebî'yi şehirden kovmuştur. Ali b. Rebî ise bu süre içerisinde yağmaladığı devletin hazinesiyle⁶⁵ ekonomik anlamda güçlenmiş ve Sultan Abdürreşîd'in tahta geçtiği 440/1049 yılının ortalarından sonra önce Peşâver'e oradan Multân'a giderek kendisine yerli halktan oluşan bir ordu toplamayı başarmıştır. Bu kadar kısa süre içerisinde kuvvetlenmesinde muhtemelen devletin hazinesini yağmalaması etkili olmuştur. Topladığı ordu ile Sind bölgesine giden Ali b. Rebî buradaki asayiş bozukluğunu gidermiş ve bölgeyi bir

India Under Muslim Kings The Rise and Fall of The Ghaznavids II, (Peshawar: The Empire Press, 1940), 216-218; Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, 82.

⁶¹ Nizâmuddîn-i Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, I, 29; Bedâûnî, *Müntehâbü't-Tevârih*, I, 31; Firişte, *Tarih-i Firişte*, 113.

⁶² Nizâmuddîn-i Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, I, 30; Bedâûnî, *Müntehâbü't-Tevârih*, I, 32; Firişte, *Tarih-i Firişte*, 113; Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, 84.

⁶³ Nizâmuddîn-i Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, I, 30; Firişte, *Tarih-i Firişte*, 113.

⁶⁴ Nizâmuddîn-i Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, I, 30; Firişte, *Tarih-i Firişte*, 113.

⁶⁵ Demir, *Gaznelilerin Duraklama Dönemi* 73-76.

müddet kontrolü altına almıştır. Ancak onun buradaki hükümlerliği çok uzun sürmemiş, tarihi belli olmasa da Abdürreşid'in (440-443/1049-1052) saltanatı döneminde yakalanarak idam edilmiştir.⁶⁶

Sultan Abdürreşid'in, Selçuklular'ı durdurma görevi verdiği hâcibü'l-hüccâb Hâcib Tuğrul Bozan,⁶⁷ Selçuklular'ın elinden Sîstân'ı aldıktan⁶⁸ ve başarılı üç seferden sonra orduyu, *Gazne tahtını ele geçirmeye razı ederek*⁶⁹ Şaban veya Ramazan 443/Aralık-Şubat 1052'de Gazne'ye geldi.⁷⁰ Gazne'yi ele geçiren Tuğrul Bozan, Abdürreşid'i şehrin meydanında bir kafese kapattı ve bir süre sonra 10 Şevval 443/14 Şubat 1052 Cuma günü öldürdü.⁷¹ Sultanın öldürülmesinin akabinde hanedanın tamamının katledilmesi emrini verdi. Emrin uygulandığı ilk anda kaynaklarda sayısı değişmekle beraber 9 ile 12 arasında şehzade öldürüldü.⁷² Bu katliamdan Sebük Tegin soyundan gelen yalnızca üç şehzade kurtuldu.⁷³ Gazne'ye kırk⁷⁴ veya elli yedi⁷⁵ gün hükmettikten sonra Mesud'un gulamlarından Nuş Tegin ile iki gulam, Tuğrul Bozan'ı öldürerek tahta Ferrühzâd'ı oturtular (444/1052).⁷⁶

Gazneliler, Sind topraklarında tekrardan bir yönetim kurmayı başaramadı ve o vakitten sonra bölge, Hint hanedanlarından olan Somraa Hanedanlığı'nın yönetimi altına girdi.⁷⁷ Gazneliler'in Sind topraklarına tekrardan hâkim olamamasında Abdürreşid'in böyle bir darbe ile tahtından indirilip öldürülmesi ve başkentte bir müddet süren kaos etkili olmuş olmalıdır.⁷⁸

2.6. Sultan İbrahim Dönemi (450-492/1059-1099)

Ferrühzâd döneminden (443-450/1052-1059) Sultan İbrahim dönemine kadar kaynaklarda bir isyanın meydana geldiği görülmemektedir. Bu dönemde birçok sefer

⁶⁶ Firişte, *Tarih-i Firişte*. 114-115; Furûzânî, *Gazneviyan ez Peydâyîş*, 303.

⁶⁷ Tuğrul Bozan, Sultan Mahmud'un bendelerinden biriydi. O, zamanla devlet içindeki konumu yükseltmiş ve Sultan Mevdûd döneminde isyan edip Selçuklular'a sığınmıştı. Her iki devlet içinde de faal olan Tuğrul Bozan'ın hayatı hakkında detaylar için bkz. İzzetullah Zeki, "Sultan Abdürreşid Dönemi Gazneli Devleti'ndeki Olayların Temel Kaynaklara Yansımaları", *USAD 10* (2019), 167-169; Vural Öntürk, "Gaznelilerde Bir Şehzâde Düşmanı: Hâcibü'l-Hüccâb Tuğrul Bozan", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 36 (2017), 350-354.

⁶⁸ Kısa bir süreliğine zapt edilen Sîstân'da Selçuklular lehine birtakım isyanlar baş göstermiştir. Bkz. Bedâûnî, *Müntehâbü't-Tevârih*, I, 32; Firişte, *Tarih-i Firişte*, 112.

⁶⁹ Orduyu nasıl razı ettiğine dair bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII, 306.

⁷⁰ *Târih-i Sistan*, 347; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ*, IV, 135.

⁷¹ Müstevfi, *Târih-i Güzide*, 399; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârih-i*, 44.

⁷² Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 236; Müstevfi, *Târih-i Güzide*, 399; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârih-i*, 44; Ahmed b. Mahmud, *Selçukname*, 47

⁷³ Kaynaklarda üç olarak zikredilen şehzade sayısının iki olduğuna dair bir görüş için bkz. Demir, *Gaznelilerin Duraklama Dönemi*, 69-70.

⁷⁴ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 236; Firişte, *Tarih-i Firişte*, 115.

⁷⁵ İbn Funduk, Ebu'l-Hasan Ali b. Zeyd Beyhâkî, *Târih-i Beyhâk*, tas. Ahmed Behmenyâr (Tahran: 1317), 178.

⁷⁶ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 235-236; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII, 305-306; Hamdullâh-ı Müstevfi, *Târih-i Güzide*, 399; Fasîh-i Hâfî, *Mücmel-i Fasîhî*, II, 170; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 82-83.

⁷⁷ H. C. Ray, *The Dynastic History of Northern India I* (New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers, t.y.), 29-32; Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, 101.

⁷⁸ Demir, *Gaznelilerin Duraklama Dönemi*, 82.

yapılsa da bunlar daha çok fetih ve gaza amaçlıdır. 482/1090'lı yılların başında meydana gelen isyan ise bir şehzade tarafından yapılmıştır. Sultan İbrahim'in Hindistan seferlerinde ön plana çıkan ve hatta Abbasî Halifesi tarafından Sâniü Emîri'l-Mü'minîn unvanı verilen Seyfûddevlle Mahmud b. İbrahim'in,⁷⁹ Sultan babasına isyan ettiği ve Selçuklu Sultanı Melikşâh ile iş birliği yaptığı haberleri yayıldı.⁸⁰ Batıda güçlü Selçuklu Sultanı Melikşâh ile doğuda başarılı Hint seferleri neticesinde askerî açıdan oldukça güçlenen şehzade Seyfûddevlle Mahmud arasında gerçekleşecek bir ittifak, Sultan İbrahim'in hem tahtını hem de hayatını elinden alacak bir sonuca sebebiyet verebilirdi. Yayılan bu şayiye karşı hızlı tepki gösteren Sultan İbrahim, oğlunu bütün maiyetiyle birlikte yakalayıp Ney Kalesi'ne hapsedirdi.⁸¹ Adına bu vakitten sonra kaynaklarda rastlanılmayan Şehzade Mahmud'un hapsedildiği kalede bir süre sonra öldürülmüş olması muhtemeldir.

2.7. Arslanşâh Dönemi (509-511/1116-1118)

Sultan III. Mesud dönemi (492-508/1099-1115) nispeten daha sakin geçmiştir. Onun zamanında da Hindistan'a çoğu fetih amaçlı seferler yapılmıştır.⁸² Ancak onun ölümünden sonra tahta geçen oğulları arasında taht kavgaları meydana gelmiş ve ülke içinde bir otorite sorunu doğmuştur. III. Mesud'un yerine oğlu Şîrzâd (509-510/1115-1116) tahta çıktı ancak bir yıl sonra kardeşi Arslan Şâh tarafından öldürüldü (510/1116).⁸³

Arslanşâh ile Behramşâh arasında meydana gelen saltanat mücadelelerinde Hindistan, önemli bir yer tutmuştur. İki kardeş arasında gerçekleşen taht mücadelelerinde özellikle Arslanşâh'ın Hindistan bölgesinden sağladığı askerlerle hakkı olan tahta oturmak için mücadele vermesi ve Arslanşâh'a bağlı olan bazı askerlerin Sultan Behramşâh'a itaat etmemesi bu taht kavgasının da konu kapsamı içerisine dahil olmasını gerekli kılmıştır.

2.8. Behrâmşâh b. Mesud Dönemi (512-552/1118-1157)

Arslanşâh, kardeşi Şîrzâd'ı mağlup edip 6 Şevval 509/22 Şubat 1116 Salı günü⁸⁴ Gazne'de tahta çıktığında tüm kardeşlerini, hakları olduğu taht iddiasından uzaklaştırmak için ya hapsedirdi ya da öldürdü.⁸⁵ Kardeşlerinden Behramşâh ise

⁷⁹ Mesud-i Sa'd-i Selmân, *Divân-ı Mesud-i Sa'd-i Selmân 438-515* (Tahran: İntişârât-ı Güldânî, 1362), 10-11, 35-36, 332-333; Sunil Sharma, *Persian Poetry at the Indian Frontier: Mas'ud Sa'd Salman of Lahore* (New Delhi: Permanent Black, 2000), 19-20, 43-44; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, 65-66; Demir, *Gaznelilerin Duraklama Dönemi*, 112-114.

⁸⁰ Nizâmî-i Arûzî Semerkandî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Ömer b. Alî, *Çehâr Makale*, tas. Muhammed Kazvini, neşr. Muhammed Mu'in (Tahran: İntişarat-ı Armağan, 1334), 70.

⁸¹ Nizâmî-i Arûzî Semerkandî, *Çehâr Makale*, 70; Mirza Muhammad b. Abdu'l-Wahhab, "Mas'ud-i Sa'd-i-Salman", trans. E. G. Browne, *The Journal of the Royal Asiatic Society* (1905), 730-731; Ahmed Ateş, "Mesud b. Sa'd b. Salmân", *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi* (Eskişehir 2001), VIII /141; Sharma, *Persian Poetry at the Indian*, 21-24.

⁸² Demir, *Gaznelilerin Duraklama Dönemi*, 121-124.

⁸³ Muhammad b. el-Hasan b. İsfandiyar, *History of Tabaristan*, trans. E. G. Browne, (Leiden: Brill, 1905) 58-59; Hamdullâh-ı Müstevfî, *Târih-i Güzide*. 400; Fasîh-i Hâfî, *Mücmel-i Fasîhî*, II, 219; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer II*, 397-398; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 86.

⁸⁴ Mesud-i Sa'd-i Selmân, *Divân-ı Mesud-i*, 317.

⁸⁵ Ghulam Mustafa Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin* (Panjab: 1995), 11; Abdülkerim

Arslanşâh'ın baskısından kurtulup Selçuklular'a sığındı. O esnada Horasan meliki olan Sencer, meydana gelen bu taht mücadelesinden faydalanarak Behramşâh'ı ordusuyla destekledi. Gazne dolaylarında meydana gelen savaşta Arslanşâh direnemedi ve Hindistan'a doğru kaçtı.⁸⁶ Arslanşâh'ın Hindistan'a kaçması bölgenin tekrardan askerî açıdan hareketlenmesine neden oldu. O, Hindistan valisi/sipehsâlârı Ebû Hâlim'in desteğini alarak büyük bir ordu topladı. Sencer'in Gazne'den ayrılmasını müteakip kardeşine bırakmak zorunda kaldığı başkenti geri almak için harekete geçti. Arslanşâh'ın ilk savaşta ordusu Kürt, Arap, Fars, Karluk ve Hintlilerden müteşekkilen⁸⁷ yeni topladığı ordunun büyük çoğunluğunu muhtemelen Hintliler oluşturmaktaydı. Kardeşinin önünden kaçan Behramşâh, tekrar Selçuklular'dan yardım talebinde bulundu. Melik Sencer, Behramşâh'ı Gazne tahtına yeniden oturtmak amacıyla destek için bir daha ordu gönderdi. İki kardeş arasında meydana gelen savaşta Arslanşâh direnemedi ve yakalandı.⁸⁸ Bir süre beklenildikten sonra Cemaziyelâhir 512/Eylül- Ekim 1118 tarihinde boğdurularak öldürüldü.⁸⁹

Taht mücadelesini Arslanşâh'ın kaybetmesiyle onun güvendiği komutanlarından olan Hindistan sipehsâlâr'ı Ebû Halim isyan etti. Hindistan komutanının başkaldırması ve Behramşâh'ı sultan olarak kabul etmemesi neticesinde Sultan Behramşâh, kalabalık bir orduyla yola çıktı. İki ordu 27 Ramazan 512/11 Ocak 1119 tarihinde Pencap'ta yüz yüze geldi. Sultan'ın ordusu âsî komutana karşı üstün gelerek onu mağlup ve hapsetti. Belki Behramşâh'ın Sencer'in desteğiyle sultan olması sebebiyle iyi bir yönetim kadrosuna sahip olmaması, belki de Ebû Halim'in Hindistan toprakları üzerindeki etkisi göz önüne alınarak Sultan tarafından bir süre hapsedildikten sonra affedilerek tekrar Hindistan sipehsâlârı olarak görevlendirildi.⁹⁰

Asi sipehsâlârını kontrol altına alarak biat ettiren Sultan Behramşâh'ın Gazne'ye dönmesini fırsat bilerek tekrar isyan bayrağını açan Ebû Halim, yaptığı hazırlıklarla önce Chahamana Hanedanlığı topraklarından olan Sevâlik bölgesini ele geçirdi ve bu bölgede bulunan Nagor'da savunma maksadıyla bir kale inşa ettirdi. Ayrıca sınırdaş ve

Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)* (Ankara: TTK Yayınları, 1990), 141; Erdoğan Merçil, "Gazneliler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi VI* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1986-1993), 288; Erkan Göksu, *Afganistan ve Hindistan'ın İhtişamlı Hanedanı Gazneliler* (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), 73; M. Hanefi Palabiyik, "Gazneliler", *İslâm Tarihi ve Medeniyet* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2021), VIII/356.

⁸⁶ İki kardeş arasında meydana gelen savaşın detayları için; Kemal Demir, "Gazneli Devleti'nde Taht Mücadeleleri", *Genç Kalemler Tarih, Düşünce ve Kültür Dergisi* VIII/9 (2022), 88-89; Demir, *Gaznelilerin Duraklama Dönemi*, 127-134.

⁸⁷ Mohammedreza Piri, *Tarihi Bir Kaynak Olarak Selçuklu Dönemine Ait Şiir Divânları Üzerine Araştırma*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2015), 99; Gökhan Gökmen, *Mu'izzî'nin Şiir Dünyası*, (Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2018), 146.

⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, IX, 156-157; Müstevfî, *Târih-i Güzide* 401; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 86; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmî'u't-Tevârîh-i*, 169; Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ*, IV, 140; Gaffâri, *Tarih-i Cihânârâ*, 104; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, II, 398; Firişte, *Tarih-i Firişte*, 119; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 132; Khan, *A History of Bahram*. 22.

⁸⁹ Demir, "Gazneli Sultanlarının Ölüm Sebepleri", 163.

⁹⁰ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, I, 241-42; Gaffâri, *Tarih-i Cihânârâ*, 104; Firişte, *Tarih-i Firişte*, 120; Khan, *A History of Bahram*, 33; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, 102; Furûzânî, *Gazneviyan ez Peydâyiş*, 41-42; Jaffar, *Mediaeval India*, II, 231.

mahalli Hint yönetimlerinin bazılarını boyun eğdirdi, bazılarıyla da ittifak yaparak kalabalık bir orduya sahip oldu.⁹¹ Kaynaklar Ebû Halim'in Afgan, Fars, Halaç ve Araplardan oluşan 70 bin ile 200 bin arasında bir orduya sahip olduğuna dair çok farklı sayılar vermektedir.⁹² Buna karşın Behramşâh'ın yalnızca 10 veya 30 bin kişilik bir orduyla bölgeye geldiği kaydedilmiştir.⁹³ İki ordunun sayı bakımından tutarsız görüldüğü ortada olmakla beraber Ebû Halim'in ordusunun iki-üç kat fazla olduğu düşünülebilir. Ebû Halim, Sultan Behramşâh ile yapacağı savaş için yalnızca ordusunu güçlendirip kale inşa etmekle kalmamış, iki ordunun kesin olarak karşılaşacağı Keykûr bölgesinin bir kısmını bataklık haline çevirerek Sultan'ın kaçış yolunu da kapatmıştır. 513 yılının Cemaziyelahir ile Ramazan ayları (Eylül-Aralık 1119) arasında bir tarihte iki ordu savaşacakları bölgeye geldiğinde Sultan Behramşâh, son kez Ebû Halim'e isyan etmeyi bırakmasını telkin eden bir mektup gönderdi. Ancak asi Ebû Halim'in cevabı ise *başım yarın ya tahtta ya da sultanın ayaklarının altında olacak* şeklinde oldu.⁹⁴ Henüz savaşın ilk anlarında Ebû Halim'in ordusu Sultan'a karşı direnemeyerek dağıldı. Behramşâh, Ebû Halim'le birlikte İbrahim adlı oğlu hariç tüm oğullarını öldürdü. Ebû Halim'den boşalan göreve Hüseyin b. İbrâhim Alevî'yi getirdi⁹⁵. Arslanşâh'ın en büyük destekçilerinden ve Hindistan topraklarının elden çıkmasına bile sebep olabilecek bir tehdit, böylece ortadan kaldırılarak bölge kontrol altına alındı.

Ebû Halim'in isyanına bağlı olarak ele alınabilecek bir askerî mücadele daha meydana gelmiştir. Chahamana Racası II. Ajaya, Hindistan sipehsâlârının isyanını fırsat bilerek bölgeye sefer düzenlemiştir. Sultan Behramşâh'ın Ebû Halim'i yendiği ikinci sefere rastlayan bu mücadelede Sultanın yorgun ordusu savaştan mağlup ayrılmıştır.⁹⁶ Raca, Ebû Halim'in ele geçirdiği Chahamana Hanedanı topraklarından olan Sevâlik ve civarını geri almak için bu seferi düzenlemiş olmalıdır. Sultan Behramşâh'ın, II. Ajaya'ya yenilmesiyle raca amacına ulaşmış ve bölgeyi tekrar toprakları arasına katmıştır.

Sonuç

Gazneli Devleti'ndeki isyanları, hüküm sürdüğü ortaçağ devletlerindeki itaat ve isyan olguları açısından ele aldığımız bu çalışmada, dönemin tüm devletlerinde görülen idarî geleneğin Gazneliler'de de hâkim olduğunu gördük. Hanedanlık geleneğinin hüküm sürdüğü tüm devletlerde hükümdarlığa ve hükümdarlara karşı yürütülen ve doğrudan bunların iktidarı devirmeyi hedefleyen her girişim, önemli bir itaatsizlik ve isyan kabul edilmiş ve hukuken de ölüm cezası ile karşılık bulmuştur. Ayrıca hutbe ve haraç gibi hâkimiyet alametlerin ihlal ve iptal edilmesi de, isyan anlamına geldiği için savaş/cezalandırma sebebi olarak görülmektedir. Ancak bu kuralı her zaman ve her

⁹¹ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, I, 242; Firişte, *Tarih-i Firişte*,120; Jaffar, *Mediaeval India*, II, 231; Bayur, *Hindistan Tarihi*, I, 209; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, 102.

⁹² Fahr-i Müdebbir, *Âdâbu'l-Harb*, 378; Firişte, *Tarih-i Firişte*,120; Khan, *A History of Bahram*, 34.

⁹³ Fahr-i Müdebbir, *Âdâbu'l-Harb*, 378; Khan, *A History of Bahram*, 34-35; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, 102-103.

⁹⁴ Khan, *A History of Bahram*, 39.

⁹⁵ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, I, 242; Fahr-i Müdebbir, *Âdâbu'l-Harb*, 381; Nizâmuddîn-i Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, I, 34; Firişte, *Tarih-i Firişte*,120; Jaffar, *Mediaeval India II*, 232; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, 103; Furûzânî, *Gazneviyan ez Peydâyiş*, 342-344; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 87-79.

⁹⁶ R. B. Singh, *History of the Chahamanas* (Varanasi: Bhargava Bhushan Press, 1964), 138-139.

yerde geçersiz kılan husus, hükümdarın affı veya isyan edenin gücü ordusuyla isyanında başarılı olmasıdır.

Diğer yandan bir hukuk devleti olan Gazneli Devleti ile dönemindeki muhatap devletlerde cari olan İslam hukukuna göre de *meşru* kabul edilen bir hükümdara/devlet başkanına karşı girişilen her türlü silahlı ayaklanma, kan dökme pahasına da olsa bastırılmalıdır. Hiç şüphesiz bu dönemde meşruiyet, geleneksel veya tanrısal karizmayla elde edilmektedir. Bu, bazen ölümü göze alarak elde edilecek başarıya da bağlıdır ki konumuz olan isyan olaylarının bir kısmı bu hususla alakalıdır.

Bizzat Gazneli Devleti de, başlangıçta metbûu olan Samani Devleti'ne isyanla kurulmuş ve otoritesini muhatap olan sınır devletlerinden Samanilere ve Hindulara göstermiştir. Sebük Tegin, çocuklarına yazdığı vasiyette bile *tahtta gözü olanın* affedilmez bir suç olduğunu açıkça beyan etmektedir. Bununla birlikte devletin kuruluş döneminden yıkılışına kadarki süreçte, doğrudan devletin hâkimiyetini tehdit boyutlarına varan isyanlar görülmektedir. Hatta bunun en açık örnekleri, kardeşler arasında zuhur eden taht kavgalarında da kendini göstermektedir. Makalede gerek kardeşler, gerek komutanlar ve gerekse Gazneli vasallarının isyanlarını konu almak suretiyle iddialarımızı çok sayıda örneklerle temellendirmeye çalıştık.

Mesela Gazneli Devleti'nin kurucusu Alp Tegin, Sâ mânî Emiri Ahmed b. İsmail'in gulamı olup, kısa zamanda hâcipliğe ve ordu komutanlığına yükselerek devlet işlerinde söz sahibi olmuştu. Bir süre sonra Samani hükümdarı Abdülmelik'le arası açılan Alp Tegin, merkezden uzaklaştırılarak azledilince isyan ederek bağımsızlığını elde etmiştir.

Sebük Tegin dedikodularla arası açılan oğlu Mahmud'un kendisine isyan ettiğine dair bir kanaate kapılmış ve onu engellemek için sekiz ay hapiste tutarak onu cezalandırmış, daha sonra durumun fitneden ibaret olduğu anlaşılınca onu serbest bırakmıştır.

Mahmud, kendisi yerine tahta çıktığını iddia ederek kardeşi İsmail'e karşı ayaklanmış ve onu, kurduğu orduyla yenerek tahtı ele geçirmiştir. Benzer bir durum, yerine bıraktığı Muhammed'in de başına gelmiş diğer oğlu Mesud, kardeşine isyan ederek devletin başına geçmiştir. Benzer durum, hanedanın diğer bazı üyeleri arasında da yaşanmıştır.

Diğer isyan olayları, başlarında Selçuklular, Me'mûnîler gibi Türk soyundan gelen hükümdarların bulunduğu vasal devletler ile Ziyârîler, Kâkûyîler, Saffârîler gibi başlarında Türk soyundan gelmeyen hükümdarların bulunduğu vasal devletlerle olan ilişkililerde zuhur etmiştir.

Sîstân Emiri Halef b. Ahmed, Garcistân hükümdarı Şâr Şâh, Multân valisi olup İslamiyet'i terk ederek Hinduizm'e dönen Nevâsâ Şâh (Suhpâl), Kudsâr hükümdarı, Kâkûyî hükümdarı Alâüddeve, Hindistan sipehsâlâri Ahmed Yınal Tegin, komutan Anuş Tegin, Multân'da Karmatîler, Gur emirleri, Emir Ali b. Rebî, Hâcib Tuğrul Bozan, Emir Ebû Halim gibi isimler, muhtelif hükümdarlar zamanında isyana kalkışan ve cezalandırılan emir ve komutanlar arasında yer almaktadırlar.

Sonuç olarak Gazneli Devleti'nde tüm hükümdarlar döneminde çok sayıda isyan çıktığı görülmüş ve istisnaları olsa da, bu isyana teşebbüs edenlerin hepsinin de uygun şekilde cezalandırıldığı veya itaate mecbur bırakıldığı görülmüştür.

Kaynakça

- Ahmed b. Mahmud. *Selçukname*. Hazırlayan: Erdoğan Merçil. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2011.
- Aksu, Güngör. *Yemînü'd-devle Mahmûd el-Gaznevî'nin Siyasî Faaliyetleri (998-1030)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2022.
- Alper, Ömer Mahir. "İtaat". *DîA XXIII/444-445*. İstanbul: İSAM, 2001.
- Ateş, Ahmed. "Mes'ûd b. Sa'd b. Salmân". *İA VIII/141-144*. Eskişehir: MEB Devlet Kitapları, 2001.
- Bayur, Y. Hikmet. *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar I-III*. Ankara: TTK Yayınları, 1987.
- Bedâünî, Abdulkadir Mülûkşâh. *Müntehâbü't-Tevârîh I-III*. Tashîh: Mevlevî Ahmed Ali Sâhib. Kalkûta: 1868.
- Beyhakî, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin. *Târîh-i Mes'ûdî Maruf be Târîh-i Beyhakî I-III*. Tashîh: Saîd-i Nefîsî. Tahran: İntişarat-ı Ketebhane-i Senanî, 1319-1332.
- Bosworth, Clifford Edmund. *The Later Ghaznavids Splendour and Decay The Dynasty in Afghanistan and Northern India 1040-1186*. New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers, 1992.
- Cüzcânî, Ebû'Amr Minhâceddin Osman b. Sirâceddin Muhammed. *Tabakât-ı Nâsırî I-II*. Tashîh: Abdu'l-Hayy Habîbî. Kabil: Encümen-i Tarih-i Afganistan, 1342.
- Demir, Kemal. "Gazneli Devleti'nde Taht Mücadeleleri". *Genç Kalemler Tarih, Düşünce ve Kültür Dergisi VIII/ 9 (2022)*, 84-89.
- Demir, Kemal. "Gazneli Sultanlarının Ölüm Sebepleri", *MESOS Disiplinlerarası Ortaçağ Çalışmaları Dergisi III/3 (2021)*, 145-172.
- Demir, Kemal. *Gaznelilerin Duraklama Dönemi ve Yıkılışı*. Ankara: Fecr Yayınları, 2023.
- Demircan, Adnan. *İslam Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
- Dihhudâ, Ali Ekber. "Sultan". *Lügatnâme I-L*. Tahran: 1325-1346.
- Durdu, Arslan. *Gazneli Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*. Bolu: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. 2022.
- Fahr-i Müdebber. *Âdâbu'l-Harb ve's-Şecâ'a*. Tashîh: Ahmed Süheylî Hânsârî. Tahran: İntişarat-ı İkbal, 1346.
- Fasîh-i Hâfî, Ahmed b. Celaluddin Muhammed Hâfî. *Mücmel-i Fasîhî I-II*. Tashîh: Mahmud Ferruh. Meşhed: Kitabfuruşu Bastan, 1341.
- Firişte, Muhammed Kasım Hindûşâh b. Gulâm Alî Esterâbâdî. *Tarih-i Firişte*. Musahhih: Muhammed Rıza Nasırî. İsfahan: Merkez Tahkikat Rayane-i Kâime, t.y.
- Furûzânî, Sayyed Abol-Ghasem. *Gazneviyan ez Peydâyış ta Furûpâşî*. Tahran: Sazman-ı Mütalaa ve Tedvin-i Kütüb-i Ulum-i İnsani-i Daneşgahha, 1393.
- Gaffârî, Kadı Ahmed b. Muhammed. *Tarih-i Cihânârâ*. Neşreden: Hasan-ı Nerakî. Tahran: Kitâbfürûşî-i Hâfız, 1342.

- Gerdizî, Ebû Sa'îd Abdu'l-Hayy b. Dehhâk b. Mahmûd. *Zeynü'l-Ahbâr*. Neşreden: Mirza Muhammed Han Kazvinî. Tahran: 1315.
- Gökmen, Gökhan. *Mu'izzî'nin Şiir Dünyası*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Göksu, Erkan. *Afganistan ve Hindistan'ın İhtişamlı Hanedanı Gazneliler*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.
- Güner, Ahmet. "Kâkûyiler". *DİA XXIV/219-221*. İstanbul: İSAM, 2001.
- Hamdullâh-ı Müstevfî, Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr Kazvinî. *Târih-i Güzide*. Tahkik: Abdülhüseyin Nevâî. Tahran: Müessesesi-i İntişarat-ı Emîr-i Kebir, 1387.
- Hândmîr, Gıyâsüddin b. Hâce Hümâmiddîn Muhammed b. Hâce Celâlidîn. *Târih-i Habîbü's-Siyer fî Ahbâri Efrâdi'l-Beşer I-IV*. Tashîh: Muhammed Debir Siyaki. Tahran: İntişârât-ı Hayyam, 1380.
- Hasan, H. İbrahim. *Siyasi, Dinî, Kültürel, Sosyal İslâm Tarihi I-VI*. çev. İsmail Yiğit vd.. İstanbul: Kayihan Yayınları, 1985-1987.
- Hasen el-Bâşâ. *el-Elkâbu'l-İslâmiyye fi't-Târih ve'l-Vesâik ve'l-Âsâr*. Kahire: 1409/1989.
- Hashmi, Yusuf Abbas. *Successors of Mahmud of Ghazna in Political, Cultural and Administrative Perspective*. Karachi: South Asian Printers and Publishers, 1988.
- Hüseyinî, Sadruddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Nâsır b. Ali. *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*. çev. Necati Lügal. Ankara: TTK Yayınları, 1999.
- İbn Funduk, Ebu'l-Hasan Ali b. Zeyd Beyhâkî. *Târih-i Beyhâkî*. Tashîh: Ahmed Behmenyâr. Tahran: 1317.
- İbn Hallikân, Ebû'l- Abbâs Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *Vefâyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâ'iz-Zemân I-VIII*. tah. İhsân'Abbâs. Beyrût: 1968.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddin Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânu'l-Arab I-XV*. Beyrut: 1410.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ebû'l- Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Abdi'l-Kerim b. Abdi'l-Vahid eş-Şeybânî. *el-Kâmil fi't-Târih I-XI*. Tah. ve Tas.: Muhammed Yusuf ed-Dekkâk. Beyrut: Darü'l-Kütüb el-İlmiye, 1402.
- İmamoğlu, Abdullah Taha—Öztürk Özkan. "İslam Siyaset Düşüncesi Açısından Zillullâh Hadisi ve İşârî Yorumları". *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi* 12 (2023), 52-78.
- Jaffar, Sardar Muhammad. *Mediaeval India Under Muslim Kings The Rise and Fall of The Ghaznawids I-II*. Peshawar: The Empire Press, 1940.
- Kalkaşendî, Ahmed b. Ali. *Subhu'l- A'şâ fî Sınâ'ati'l- İnşa I-XIV*. Tahkik: Muhammed Hüseyin Şemsuddin. Beyrut: 1407.
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. İstanbul: Nobel Yayınları, 2016.
- Khan, Ghulam Mustafa. *A History of Bahram Shah of Ghaznin*. Panjab: 1995.
- Köymen, M. Altay. *Selçuklu Devri Türk Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları, 2017.
- Merçil, Erdoğan. "Gazneliler". *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi I-XIV* 6/233-299. İstanbul: Çağ Yayınları, 1986-1993.
- Merçil, Erdoğan. *Gazneliler Devleti Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları, 1989.
- Merçil, Erdoğan. "Sebüktegin'in Pend-Nâme'si (Tanıtma, Farsça Metin ve Türkçe Tercümesi)". *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* VI /1-2 (1975), 203-233.

- Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân. *Divân-ı Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân 438-515*. Tahran: İntişârât-ı Güldânî, 1362.
- Mîrhând, Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd. *Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ I-VI*. Neşreden: Abbas Perviz. Tahran: Müessesesi-i Hayyam ve İntişarat-ı Piruz, 1338-1339.
- Mirza Muhammad b. Abdu'l-Wahhab. "Mas'ud-i-Sa'd-i-Salman", Trans. E. G. Browne, *The Journal of the Royal Asiatic Society* (London: 1905-1906), VIII, 693-740; (1906, 11-51).
- Muhammad b. el-Hasan b. İsfandiyar. *History of Tabaristan*. Trans. Edward G. Browne. Leiden: Brill, 1905.
- Mücmelü't-Tevârîh ve'l-Kısas*. Tashîh: Melîküş-Şuerâ Behâr. dijital aktaran: Merkez-i Tahkikat Rayane-i Kaime-i İsfahan, t.y.
- Nazım, Muhammed. *The Life and Times of Sultân Mahmûd of Ghazna*. Cambridge: Cambridge University Press, 1931.
- Nizâmî-i Arûzî Semerkandî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Ömer b. Alî. *Çehâr Makale*. Tashîh: Muhammed Kazvini. Neşreden: Muhammed Mu'in. Tahran: İntişarat-ı Armağan, 1334.
- Nizâmuddîn-i Ahmed. *Tabakât-ı Ekberî I-II (Tabakât-ı Ekber Şâhî, Tabakât-ı Nizâmî)*. Tashîh: M. A., I. C. S. Calcutta: 1927.
- Nizâmü'l-Mülk, Hasen b. Ali b. İshâk et-Tûsî. *Siyâset-Nâme (Siyeru'l- Mulûk)*. Hazırlayan: M. Altay Köymen. Ankara: KB Yayınları, 1982.
- Öntürk, Vural. "Gaznelilerde Bir Şehzâde Düşmanı: Hâcibü'l-Hüccâb Tuğrul Bozan" *Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 36 (2017), 345-359.
- Özaydın, Abdülkerim. "Hârizm". *DİA XVI/217-220*. İstanbul: İSAM, 1997.
- Özaydın, Abdülkerim. *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*. Ankara: TTK Yayınları, 1990.
- Özkuzugüdenli, Bülent. *Hasan-ı Yezdî'nin Câmî'u't-Tevârîh-i Hasenî İsimli Eserinin Selçuklular Kısmı (Giriş-Farsça Metin-Türkçe Tercüme)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014.
- Palabıyık, M. Hanefi. "Gazneliler". *İslâm Tarihi ve Medeniyeti I-XV 8/343-396*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2021.
- Palabıyık, M. Hanefi. *Valilikten İmparatorluğu Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2002.
- Piri, Mohammedreza. *Tarihi Bir Kaynak Olarak Selçuklu Dönemine Ait Şiir Divânları Üzerine Araştırma*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2015.
- Ray, H. C.. *The Dynastic History of Northern India I-II*. New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers, t.y.
- Reşîdüddîn Fazlullâh. *Câmî'u't-Tevârîh I-II*. Tahkîk: Ahmed Ateş. Ankara: TTK Yayınları, 1957.
- Sharma, Sunil. *Persian Poetry at the Indian Frontier: Mas'ud Sa'd Salman of Lahore*.

- New Delhi: Permanent Black, 2000.
- Singh, R. B.. *History of the Chahamanas*. Varanasi: Bhargava Bhushan Press, 1964.
- Şafak, Ali. "Bağy", *DİA* IV/451-452. İstanbul: İSAM, 1991.
- Şebânkâreî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Mecma'u'l-Ensâb*. Tashîh: Mir Hâşim Muhaddis. Tahran: Müessesesi-i İntişarat-ı Emir-i Kebir, 1363.
- Târîh-i Sistan*. Tashîh: Muhammed Taki Behar. Tahran: İntişarat-ı Muin, 1381.
- Topal, Halil İbrahim. *Cenâbî Mustafa Efendi, Dürr-i Mekkûn ve Sırr-ı Masûn (İnceleme ve Çeviri Metin vr:1b-107a)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1993.
- Utbî, Ebû Nasr Muhammed b. Abdilcebbâr. *Tercüme-i Târîh-i Yemînî*. çev. Curfâdekânî, Ebû'ş-Şeref Nâsîh b. Zafer b. Sa'd, Tashîh: Ali Kavîm. Tahran: 1334.
- Yılmaz, Ahmet. *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*. Ankara: Fenomen Yayınları, 2021.
- Zeki, İzzetullah. *Gazneli Mahmud'un Din Politikası*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2019.
- Zeki, İzzetullah. "Sultan Abdürreşîd Dönemi Gazneli Devleti'ndeki Olayların Temel Kaynaklara Yansıması" *USAD* 10 (2019), 161-178.

